

Užovka stromová v Povltaví

Antonín Krása

Náš největší had zaujme na první pohled každého. Někoho právě svou velikostí, jiného lezeckými schopnostmi nebo ornamentálním zbarvením mláďat a další zase přesahem do kultury a historie. Pro biology a ochránáře je pak zajímavý také průběh objevů výskytu této užovky v Česku. Jedna ze tří klasických

populací totiž byla nalezena teprve v 80. letech minulého století, což je u takto velkého druhu opravdu překvapivé. Navíc se ukazuje, že to nebyl zdaleka poslední objev. V nedávné době jsme totiž prokázali existenci a životaschopnost další populace, která žije v Povltaví nedaleko od Prahy.

Štěchovická přehrada, v jejímž okolí žijí nejen užovky stromové, ale i všechny další druhy našich hadů. Foto Antonín Krása

Nálezy mimo obvyklé lokality

Tradičně známými lokalitami výskytu užovky stromové jsou v Česku Poohří, Podyjí a Karpaty. Téměř každý rok je ale nějaká stromovka, jak ji také nazýváme, nalezena i mimo ně. Vesměs se však jedná jen o izolované nálezy, a to jak v prostoru, tak i v čase. Jen zcela výjimečně totiž došlo k nálezu více jedinců na jedné lokalitě a navíc opakovaně. Množství a blízkost nálezů jsou přitom z pohledu jejich hodnocení naprosto zásadní. Izolovaný nálezy totiž s velkou pravděpodobností znamená únik jedince chovaného v zajetí, případně jeho záměrné vypuštění. V některých případech je ale nálezy na novém místě důsledkem nezáměrného transportu třeba s kulatinou nebo jiným nákladem. Příkladem tohoto jevu je nejspíš stromovka nalezená v roce 2015 v Beskydech v Horní Bečvě, u níž předpokládáme, že byla převezena se stavební buňkou ze Slovenska. Pokud je však nálezů více a nedaleko od sebe, je třeba zbystřit. Taková situace už totiž ukazuje na to, že by na daném místě mohla žít doposud pozornosti unikající populace.

Kvalita biotopu

Opakovaný nálezy je pro další průzkum lokality důležitý, ale potřeba je také zhodnotit, zda tamní stanoviště odpovídá potřebám druhu. V Povltaví ovšem stačil pohled do mapy, aby bylo jasné, že tomu tak je. A prvotní průzkum terénu to jen potvrdil. Pro většinu našich lokalit je typický říční fenomén, který zde nechybí. Kromě Podyjí se jedná o osídlené oblasti s roztroušenou zástavbou a s chovem drobného zvířectva, ale i dobytka nebo koní. V tom se Povltaví poněkud odlišuje, ale spíše jen na první pohled. V centrální části této oblasti sice chov drobného zvířectva téměř chybí, ale funkčně ho dostatečně nahrazuje intenzivní zahradničení s častým sečením travníků a tvorbou nespočetných kompostů. A na okrajích této oblasti už nechybí ani chov velkých zvířat se stáji a hnojišti.

Podobně jako v Poohří a Karpatech zde nechybí ani různorodé větší či menší skládky, naštěstí převážně bioodpadu, a také různé rozpadající se stavby. To může na první pohled působit nepatříčně, protože jde i o znečišťování prostředí a jakési estetické kazy, ale pro užovku stromovou mají tato místa velký význam. V každé ze zdejších osad leží alespoň jedna velká a několik menších skládek a právě na nich nacházejí užovky ideální kombinaci potřeb a mikrostano-
višť: úkryty včetně zimovišť, místa vhodná ke slunění i potravu. Navíc se v některých skládkách, kompostech nebo jiném odpadu i rozmnožují.

Subadultní jedinec užovky stromové nalezený na zbytcích rozpadlé chaty. Foto Antonín Krása

Přímo ze skládky to zde sice doloženo nemáme, protože je není možné rozebírat a hledat vaječné obaly, jako se to pravidelně dělá třeba v Poohří. Pokud jde ale o komposty, pak důkazy máme, a to opakovaně a z různých míst. Nezpochybnitelné doklady v podobě fotografií jsme přitom získali hned při první výpravě na lokalitu, což bylo velmi důležité. Doklad o úspěšném rozmnožování je totiž jedním z důležitých ukazatelů toho, že jde o vitální a životaschopnou populaci. A to se nám zde potvrdilo hned na začátku.

Střední Povltaví

Samotná lokalita se nachází východně od Štěchovic na pravém břehu Vltavy. Zahrnuje část vltavského kaňonu, přilehlé příkré svahy porostlé řídkým lesem a navazující pestrá krajina s různě velkými a zahuštěnými osadami (zahrádkářskými i trampskými) a několika vesnicemi. Lesy pokrývají kolem poloviny oblasti, ale většinou to nejsou jednoduché kompaktní porosty, ale pestrá a spíše drobnozrná mozaika. Důvodem je mimo jiné výrazný vertikální gradient (220–447 m n. m.) a velká povrchová členitost. Na svahy kolem Vltavy navazují hluboce zaříznutá údolí drobných potoků, které brzdí zvlněnou parovinu mezi Vltavou a Sázavou. Přímo nad Vltavou převažují suché řídké doubravy místy proložené bezlesými

suťovisky, na jižním levém břehu je více jehličnanů a ty rostou i v bočních údolích na pravé straně a také dále na sever na svazích přivrácených k Sázavě. I zde ale postihlo jehličnaté porosty v posledních letech sucha a kůrovcové kalamity, takže postupně mizí a místo nich přibývá pasek a mlazin.

Mimo les dominují málo úživné travní porosty, které se sečou nebo se na nich pase dobytek a koně. Některé z nich tvoří poměrně velké plochy, ale alespoň při okrajích je křídají remízky s křovinami nebo menší aleje. Ty jsou přitom důležité pro migraci užovek mezi jednotlivými mikrolokalitami. Orné půdy je tu jen málo, zato drobných zahrádek spousta. Najdeme je jak v obcích, tak v některých osadách. Kromě toho tu nacházíme i drobné sady nebo třeba skaliska. Oblastí prochází silnice druhé třídy a spousta místních komunikací, polních a lesních cest. Intenzita dopravy je relativně malá, ale několik jedinců, zejména mláďat, vozidla usmrtila.

Průzkum terénu

Nejefektivnějším zdrojem informací o výskytu užovek zde byli jednoznačně místní obyvatelé a chataři, od nichž pochází většina údajů. S některými z nich se podařilo navázat úzkou a fungující spolupráci, zatímco jiní byli osloveni třeba jen jednou. Vzájemné spolupráci každopádně

Řídké doubravy jsou v okolí Krňan poměrně časté, užovky stromové v nich ale nacházíme spíše vzácně. Foto Antonín Krása

Dospělá užovka na skládce bioodpadu. Foto Antonín Krása

pomohlo, že jsme hned na počátku vytvořili s kolegy ze spolku Zamenis informační letáčky. Ty se cíleně rozdávaly, ale vyvěsili jsme je také na místních osadních nástěnkách, což pomohlo oslovit ty, které se nám nedařilo zastihnout osobně. Zajímavé přitom bylo, že většina lidí o výskytu zvláštních velkých hadů věděla, ale našlo se i pár takových, kteří tvrdili, že žádného nikdy neviděli a že tam určitě nežijí.

Během prvních návštěv jsme hlavně zkoumali terén a tipovali místa vhodná pro další průzkumy. První rok a půl sice nebyl nalezen žádný jedinec, ale podařilo se nám shromáždit

řadu podkladů. Nesmírně důležité přitom byly fotografie vajec a mláďat z jednoho kompostu. Jejich nálezem sice došlo k narušení inkubace, ale nazmar úplně nepřišly, protože nám poskytly jednoznačný důkaz toho, že se zde užovka stromová rozmnožuje. Navíc jde o pěknou ukázkou toho, že si byla řada zdejších obyvatel dávno vědoma faktu, že jde o něco zajímavého a unikátního. Takže pokud pak někdo z místních pozoroval např. námluvy, souboje nebo páření, tak to také fotil a natáčel a později nám ukázal.

Neznamená to samozřejmě, že by před začátkem aktivit týmu záchranného programu všichni

věděli, jak se tento druh jmenuje, ale uvědomovali si, že je to zvíře hodné obdivu a ochrany. A proto ke stromovkám přistupovali vesměs pozitivně. To přitom platí i pro některé z tamních lidí, kteří se hadů bojí. I oni byli zdrojem zajímavých nálezů a užovkám vesměs neublížovali. Navíc jsme jim vysvětlili, že jim mohou být prospěšné třeba lovením plchů, kteří jsou zde hojní a některým chatařům dost vadí zejména svojí noční aktivitou.

Na druhou stranu nás ale někteří z nich zarazili, když jsme začali v blízkosti jejich nemovitostí umísťovat monitorovací gurtky (viz článek M.

Mláďata užovky stromové jsou výrazně barevná a mohou připomínat užovku obojkovou. Foto Antonín Krása

Větší komposty slouží jako inkubátory vajec užovky stromové, ale i proto lákají třeba divoká prasata. Foto Antonín Krása

Skládka bioodpadu v osadě V Zahrádkách, na níž bylo nalezeno nejvíce užovek stromových. Foto Antonín Krása

Monitorovací gurma i s mizející užovkou. Foto Antonín Krása

Vlašína v OP 1/2022). Na jejich svrchní stranu jsme totiž nasprejovali obrázek hada, který jim vadil, i když nechyběl doprovodný text „výzkum“. Primárně se přitom báli zmijí, o nichž tvrdili, že zde žijí také. K tomu jsme byli skeptičtí, ale ukázalo se, že měli pravdu, protože jsme zde jednu přejetou v roce 2017 skutečně našli. Jako na jedné z nemnoha lokalit v ČR se tak zde vedle sebe vyskytují opravdu všechny druhy našich hadů (užovka podplamatá dole ve Vltavě, hladká i obojková běžně na mnoha místech).

Výsledky průzkumů

V letech 2016–2020 jsme zde získali přes 100 údajů o výskytu užovky stromové všech věkových kategorií, vesměs doložených fotografií. Přímou jsme jich pozorovali relativně málo, jen 26, a chytili jich 18. Největší samec nalezený v roce 2018 v osadě Norbertinka měřil 152 cm. Na boku se mu přitom přes kůži rýsoval zobák čerstvě uloveného ptáka. Další dva samci, chycení v letech 2016 a 2020 na centrální skládce v osadě V Zahrádkách, měřili 146 cm a 148 cm. Nálezy pocházely vesměs z oblasti vymezené Vltavou, Krňany a Třebsínem, ale několik i ze vzdálenějších míst, třeba druhého břehu Vltavy. Průzkum byl ale prováděn i v širším okolí, např. u Sázavy a Medníku, podél Vltavy dále na jih nebo směrem na Teletín. V těchto místech jsme sice neuspěli, ale výskyt zde rozhodně vyloučen není.

Nejvíce doložených pozorování pochází ze zdejších osad, i když může jít o jisté zkreslení. To je dáno tím, že se zde nacházejí jak

preferovaná mikrostanoviště, tak se zde pohybuje relativně nejvíce lidí, čímž dále roste pravděpodobnost, že budou užovky objeveny. Nálezy pocházejí jak ze skládek, kompostů a zahrádek, tak přímo ze staveb. Na loukách a v lese ale skoro chyběly. V chatách a okolo nich jsme nacházeli dospělé i subadultní jedince a také jejich svlečky. Zato mláďata jsme nejčastěji našli na cestách. Šlo přitom většinou o mrtvé jedince, zašlápnuté, přejeté nebo usmrčené nějakým zvířetem.

Mrtvolu dospělého jedince jsme našli jen jednu a předali jsme ji do Národního muzea v Praze. Také jsme z ní, stejně jako z mrtvých mláďat a některých svleček, odebrali vzorky na pozdější analýzu DNA. Celková mortalita ale byla velmi nízká, což dále podtrhuje pozitivní hodnocení tohoto druhu většinou lidí, kteří se s užovkami stromovými setkají. Na druhou stranu jsme se zde ale setkali s jedním neobvyklým fenoménem, který mortalitu mírně zvyšoval. Několik stromovek zde totiž uvízlo v různých síťovinách, kterými se snažily prolézt. V případě hadů to působí dost nepochopitelně, ale oka oněch materiálů byla bohužel dostatečně pevná a přitom neroztažitelná. Minimálně dvě se sice podařilo z takové pasti zachránit, ale jedna v ní zahynula – uškrtla se v zavěšeném podběráku.

Stejně jako na jiných lokalitách jsme se i zde snažili zvýšit záchyt stromovek položením monitorovacích gurt. Na jaře 2016 jsme jich umístili 10 a později přidali další 3. Užovky stromové jsme ale pod nimi našli jen třikrát, a to v roce 2017. Na jaře to byl dospělý jedinec u jedné z nich, na

podzim pak čerstvá mláďata pod dvěma jinými. Úspěšnost této metody zde tedy byla jen velmi malá. Důvodů to mělo více, přičemž ovlivnit jsme mohli jen některé. Na rozdíl od Karpat zde nejsou běžné velké hromady dřeva na topení a gurty jsme tak museli dávat na zem. Někde jsme se přitom s místem výběru netrefili a jinde se zas během roku výrazně změnily podmínky, např. v míře oslunění v důsledku výřezu křovin. Zejména zpočátku nám s nimi hýbali místní lidé a poměrně často také divočáci, kteří pod nimi hledali potravu. I přesto ale mělo jejich položení smysl, protože jsme pod nimi nacházeli další druhy obojživelníků a plazů.

Výhled do dalších let

Zdejší populace je tedy vitální a v současné době jí nehrozí žádná zjevná rizika. Monitoring, respektive mapování zde ale probíhá i nadále, protože je třeba získat další informace. V běžícím záchranném programu sice není tato populace dosud zahrnuta, ale v připravované aktualizaci se s ní již počítá.

Jistou zajímavostí na konec je to, že ač šlo ve chvíli svého objevu o nejméně známou z našich populací, nyní už to neplatí. Dnes už o ní totiž víme více než o populaci z karpatského Hrozenkovska. A jak se opakovaně ukazuje, není v případě tohoto druhu zajímavým objevům rozhodně konec. Na scéně se totiž objevila nová potenciální lokalita – jihomoravská Kosteliska. Buďte tedy při svých výpravách pozorní, protože na stromovky můžete narazit i mimo dlouhodobě tradovaná místa výskytu. ■